

Visegrády Antal¹

A magyar jogi kultúra kibontakozása²

Absztrakt

A jogi kultúrák fogalmának tisztázása után a dolgozat a jogi kultúrák összetevőit vizsgálja. A magyar jogi kultúra vizsgálata után a dolgozat az uniós jogrendszerek és jogi kultúrák lehetőségeivel és korlátaival foglalkozik. Végül a dolgozat elemzi az uniós tagság hatását a magyar jogi kultúrára.

Kulcsszavak: írott és élő jog, jogász hivatás, pereskedés, jogtudat, EU tagság és magyar jogi kultúra

Abstract

After the cleaning of the notion of legal cultures, the paper examines their components. After the examination of Hungarian legal culture, the paper deals with the possibilities and limits of the EU Legal systems and cultures. Finally the paper analysis the impact of EU membership on the Hungarian legal culture.

Keywords: written and living law, legal practice, litigation, legal awareness, EU membership and Hungarian legal culture

I. A jogi kultúra fogalma

A kultúra és a jog között folyamatos kölcsönhatás és sokrétű kapcsolat van,³ amelyet két alapvető állításban foglalhatunk össze: egyrészt, a jog az adott társadalom kultúrájának összetevője, másrészt pedig, nem létezik olyan jog vagy jogrendszer, amelyet át ne hatna a társadalom kultúrája. A jogi kultúra, éppúgy, mint a politikai kultúra, a történelem folyamán alakult ki, jellemzőit és megvalósulását a történelem befolyásolta, alakította.⁴ A jogi kultúra mindig a hagyomány és újítás között áll. A jogi kultúra fejlődése hosszú távú folyamat, amely nemcsak szerves fejlődést foglal magában, hanem a már létező kultúra ápolásának feladatát is. Következésképpen, a jogi kultúra nem jelent pusztán a már kialakult értékekhez való ragaszkodást, sem változtatást pusztán a változtatás kedvéért.⁵ A jogi kultúra a következő elemekből áll:

- írott és élő jog,
- intézményi infrastruktúra (bíróági rendszer, jogász szakma),
- jogi szempontból meghatározó magatartásmodellek (pl. pereskedés), és
- a jogtudat.⁶

¹ Professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar.

² DOI 10.59558/jesz.2024.4.221

³ Vö. pl. Ernst, Mayer Max: Rechtsnormen und Kulturnormen. Schletter, Breslau, 1903, 24.; Fezer, Karl M.: Teilhabe und Vernetzung. München, 1986, 22. o. és köv.

⁴ Tarello, Giovanni: Atteggiamenti dottrinali e mutamenti strutturali dell' organizzazione giuridica. In Materiali per una storia della cultura giuridica. 1980/1. szám, 157-166. o.

⁵ Schäffer, Heinz: Társadalmi környezet és jogi kultúra. In Magyar Jog, 1996/2. szám, 102-107. o.

⁶ Vö. Visegrády Antal: A jog- és állambölcsélet alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001, 11. o.

Bizonyos szempontból a jogi kultúrát fel lehet osztani külső (laikus) és belső (hivatásos) jogi kultúrára.⁷ Egy másik megközelítés egyenesen jogi szubkultúrákról beszél. Példaként hozza fel, hogy a katonai szolgálat teljesítését lelkiismereti okokból megtagadókat Észak- és Dél-Norvégiában a bíróságok elítélik, míg Nyugat- és Közép-Norvégiában felmentik.⁸ Világszerte megkülönböztethetünk regulatív (euro-atlanti) és orientatív jogi kultúrákat.⁹

II. A magyar jogi kultúra főbb történeti jellemzői

A kelet- és közép-európai régió társadalmainak jogi kultúrája főként regulatív jellegű volt, bár a történelem során vegyültek bele az orientatív jogi kultúrára jellemző elemek is. Ez két okkal magyarázható. Egyrészt, a régió jogrendszerei bizonyos téren erős regulatív elemekkel rendelkeztek, például a pereskedési hajlam tekintetében, főként Magyarországon. Más téren viszont a törvény megkerülésére való hajlandóság nemcsak hogy évszázadokon keresztül létezett és létezik ma is, hanem a jogi kultúra elfogadott viselkedésformájává is vált. Bár a jogállamiság eszméje hatással volt a királyi törvényhozásra – ahogy ezt a magyar jogtörténet bizonyította is –, a XVI. század elejéig a királyi törvényhozás gyakorlatilag csak az adott király uralkodásának idejére szóló jogszabályok megalkotását jelentette. A XVI. századig a bírósági ítéletek és carták nem törvényekre, hanem az ország ősi szokásaira hivatkoztak (*antique regni consuetudo*). Ez a körülmény bizonyos mértékben eltérítette a magyar jog – és ezzel együtt a jogi kultúra – fejlődésének irányát a nyugati jogrendszerekétől, ami a későbbiekben újra felvetette az adaptáció szükségességének kérdését.¹⁰

A magyar jogi kultúrában a bíróság és ezzel együtt a bíró társadalmi helyzete is ambivalens maradt. A magyar bírósági szervezetet csak 1869-ben választották külön a közigazgatástól, és csak ekkor rendelkezett törvény a bírák függetlenségéről. Egyrészt a bírói szerep sosem vált olyan jelentőssé és elismertté Magyarországon, mint például az angolszász jogrendszerekben. Másrészt viszont a magyar jogi kultúrában megmutatkozó pereskedési hajlam a bíróságnak mint a jogviták eldöntésében résztvevő intézménynek a fontosságát jelzi. A „szocialista” korszakban, a korlátok nélküli törvényhozás vált meghatározó jellemzővé, a bürokratikus típusú, szimbolikus és technikai jellegű jogszabályok száma gyors növekedésnek indult, és ennek következtében – a normativitás háttérbe szorult. Mindez jelentős mértékben rontotta a jog és a jogász szakma társadalmi presztízsét, amelyet a mesterségesen generált politikai célokat szolgáló koncepciók perек még tovább romboltak.

III. A magyar jogi kultúra a rendszerváltás után

III.1. Írott és élő jog

A történelmi múltra visszatekintve, azt kell megvizsgálnunk, hogy az intézményi és politikai kultúrának a változása vajon kontinuitás vagy diszkontinuitás eredménye. Magyarországon a következő területeket különböztetjük meg:

- politikai intézmények: diszkontinuitás, forradalmian új kormányzati rendszer,

⁷ Vö. Friedman, Lawrence M.: Law and Society. Prentice Hall, N. J., 1997, 76. o.

⁸ Podgóreczki, Adam: Dreistufen-Hypothese über die Wirksamkeit der Rechts. In Hirsch, Ernst E. – Rehbinder, Manfred (szerk.): Studien und Materialien zur Rechtssoziologie. Köln, Oplanden, 1967, 40-43. o.

⁹ Kulcsár Kálmán: Jogszociológia. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1997, 137-147. o.

¹⁰ Uo.

- jogrendszer: kontinuitás.¹¹

Ezen a téren, különös figyelmet kell szentelnünk az Alkotmánybíróság híres határozatának [11/1992. (III.5) AB határozat], amely egyértelmű megállapításokat fogalmazott meg többiek között a jogállamiságról és a rendszerváltás jogi jelentőségéről.

„Magyarország jogállammá minősítése ténymegállapítás és program egyszerre. A jogállam azáltal valósul meg, hogy az Alkotmány valóban és feltétlenül hatályosul. A jog számára a rendszerváltás azt jelenti, és jogi rendszerváltás kizárólag abban az értelemben lehetséges, hogy a jogállami Alkotmánnyal összhangba kell hozni, illetőleg – az új jogalkotást tekintve – összhangban kell tartani az egész jogrendszert. Nemcsak a jogszabályoknak és az állami szervek működésének kell szigorúan összhangban lenniük az Alkotmánnyal, hanem az Alkotmány fogalmi kultúrájának és értékrendjének át kell hatnia az egész társadalmat. Ez a jog uralma, ezzel lesz az Alkotmány valóságossá. A jogállam megvalósítása folyamat.

A rendszerváltás a legalitás alapján ment végbe. A legalitás elve azt a követelményt támasztja a jogállammal szemben, hogy a jogrendszer önmagára vonatkozó szabályai feltétlenül érvényesüljenek. A politikai szempontból forradalmi változásokat bevezető Alkotmány és sarkalatos törvények a régi jogrend jogalkotási szabályainak betartásával, formailag kifogástalanul, és kötelező erejüket ebből származtatva jöttek létre. A régi jog továbbra is hatályban maradt. Érvényességét tekintve nincs különbség az 'Alkotmány előtti' és 'utáni' jog között. Az elmúlt fél évszázad különböző rendszereinek legitimitása ebből a szempontból közömbös, illetve a jogszabály alkotmányossága tekintetében nem értelmezendő kategória. Keletkezési idejétől függetlenül minden hatályos jogszabálynak az új Alkotmánynak kell megfelelnie. Az alkotmányossági vizsgálatban sincs a jognak két rétege, és nincs kétféle mérce sem. A jogszabály keletkezési idejének annyiban lehet jelentősége, hogy régi jogszabályok a megújított Alkotmány hatálybalépésével válhattak alkotmányellenessé.”

Az Alkotmánybíróság döntése szintén utal a gondolkodásmód és attitűd változásának fontosságára a jogi (és ezért a politikai) kultúrában. Ez a rendszerváltás, amely jogállami forradalom útján és törvényesség és kontinuitás alapján ment végbe, tömeges törvényhozást tett szükségessé. A normaalkotásban a hangsúly áthelyeződött a jogforrási hierarchia csúcsára, így jött létre több mint másfélezer hatályos törvény (a jelenleg érvényben lévő jogszabályok száma mintegy hatezer).¹² A 90-es évek elejétől a törvények száma folyamatos növekedést mutat. A törvények háromnegyedét 1990. óta hozták, tehát a jogrendszer legfontosabb szintje lecserélődött a rendszerváltás után. Míg a Parlament 1990-ben 104, 2000-ben 145 törvényt hozott, a 2010. májusa és 2011. májusa között hozott törvények száma elérte a 200-at, beleértve az új Alaptörvényt is, amely az 1949. évi Alkotmányt váltotta fel. Nagyfokú aktivitás figyelhető meg az átruházott jogalkotás (rendeletalkotás) terén is. Az Alkotmánybíróság bírái a jogalkotás felett állandó felügyeletet gyakorolnak.

Az „élő jog” legfontosabb színtere a bírák által alkotott jog. A bíróságok nem pusztán „végrehajtják” a jogi normák rendelkezéseit, hanem értelmezik,¹³ alkalmazzák és ezáltal szükségszerűen fejlesztik is a jog minden ágát. Tehát, *praetor ius facit inter partes*. Ezért a bíróságok állandó és egységes gyakorlata, valamint a Legfelsőbb Bíróságnak ezt az egységes gyakorlatot alakító precedens értékű jogegységi határozatai, egyedi határozatai és egyes véleményei mind jogforrásszerű normáknak tekinthetők. Csak a példa kedvéért: 2008 és 2010 között 46 büntetőjogi, 37 közigazgatási és 24 polgári jog precedens született.

¹¹ Vö. Paczolay Péter: Constitutional Transition and Legal Continuity. In Connecticut Journal of International Law, 1993/8. szám, 559-574. o.

¹² Fleck Zoltán: Változások és változatlanságok. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010, 55. o.

¹³ Vö. Zirk-Sadowski, Marek: Court as Judges' Interpretative Community. In JURA, 2011/1. szám, 142-150. o.

IV. A jogászi hivatás

A rendszerváltást megelőzően a magyar jogász szakmát két alapvető vonás jellemezte. Egyrészt, alacsony volt a presztízse, másrészt, a négy évtizednyi „szocialista” – és ennek leple alatt: keleti – befolyás ellenére, jelentős mértékben megőrizte a hagyományos magyar jogi gondolkodás folytonosságát. Ez utóbbi jellemző döntő fontosságúnak bizonyult a magyarországi rendszerváltás során.¹⁴ Az első választásokat követően, az Országgyűlést nagyrészt jogászokkal, független értelmiségiekkel és filozófusokkal töltötték meg.

A jogászi pálya vonzereje hirtelen megnőtt – összhangban Magyarország demokratikus jogállammá való fejlődésével. Összehasonlítva a rendszerváltás idején hagyományos jogászi hivatást űző mintegy 4000 fővel, ma ezeken a területeken 15 000 jogászról beszélhetünk, köztük: 2800 bíróról, 1729 ügyésről, mintegy 10 000 ügyvédről és 313 közjegyzőről. A korábbi négy jogi kar helyett, az oktatás nyolc jogi karon zajlik. A 90-es évek elején 3000 joghallgató volt; ma több mint 18 000. A diploma megszerzése után legtöbbször az ügyvédi pályát választja.

V. Pereskedés

A pereskedési hajlam, amely a magyar jogi kultúrát egész történelme során jellemezte, természetszerűleg tovább erősödött a piacgazdaság feltételei között, és a bíróságok számára nehézséget jelentett a fokozódó ügyteherrel való megbirkózás. Míg például 1998-ban a helyi és megyei bíróságokhoz benyújtott keresetek száma 402 884 volt, 2010-ben ez a szám 456 188-ra emelkedett. A befejezett ügyek száma ezekre az időszakokra vonatkozóan 410 810 és 453 325 volt.

Magyarország közelebb áll a rövid perek országaihoz, de átlagosan minden típusú per valamivel tovább tart Magyarországon, mint Németországban (hat hónap) vagy Franciaországban (négy hónap). Bár Magyarország dicsekedhet – a lakosság arányában – a második legnépesebb bírói karral (2800 bíró) Németország után, az első és másodfokú eljárások átlagosan egy évig tartanak, és a legelterheltebb bíróságokon a perek időtartama a két évet is elérheti (pl. Pest megyében).¹⁵

VI. Jogtudat

A magyar lakosság jogtudatában a rendszerváltást követően végbement változásokat kitűnően mutatják az 1998-98-ban 219 fős mintán végzett elemzés főbb eredményei.¹⁶ A jogágak közül a büntetőjog bizonyult a legismertebbnek és a közigazgatási és eljárási jog a legkevésbé ismertek. A megkérdezettek 90%-a tudta, hogy a bíróság nem fogadja el a felperes vagy vádlott azon védekezését, hogy nem ismerte azokat a jogszabályokat, amelyek alapján a bíróság el akarja marasztalni. Az 1965-ben végzett felméréssel összehasonlítva 15%-os növekedést tapasztalhatunk a helyesen válaszolók számában. Magyarország jogállamiságának szerencsés következménye, hogy 30%-kal több fő gondolja úgy, hogy igazságos ennek az alapelvnek az alkalmazása. Azaz, változott a jogtudat minőségszerkezete is.

Az elemzésben résztvevő lakosság 87%-a tudta, hogy Magyarországon a törvényeket az Országgyűlés hozza, 10%-uk nem válaszolt erre a kérdésre, 3%-uk pedig rossz választ adott. Az 1965-ös felmérés idején az Országgyűlést választók aránya összesen 45% volt! A jelentős

¹⁴ Kulcsár: i.m. 137-147. o.

¹⁵ Vö. Pokol Béla: Jogszociológiai vizsgálódások. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2003, 46-49. o.

¹⁶ Kormány Attila: Jogismeret és jogtudat a mai magyar társadalomban. In De Jure, 1999/1. szám, 1. o.

különbség oka szintén a rendszerváltásban rejlik, mivel az Országgyűlés súlya és hatalma jelentősen megnövekedett és az állampolgárok figyelemmel kísérik – kísérhetik – az Országgyűlés munkáját. Sajnálatos azonban, hogy arra a kérdésre, hogyan lehet részt venni egy nyilvános tárgyaláson – előzetes engedély nélkül –, a helyes válaszok aránya mindössze 33% volt. Ez az állampolgároknak a bírósághoz való apatikus hozzáállásával magyarázható, valamint azzal, hogy az igazságszolgáltatási rendszerbe vetett bizalom nagymértékű csökkenést mutat az utóbbi években.

Végül, beszélnünk kell arról a dichotómiáról, hogy amíg a megkérdezett 219 fő háromnegyede különbséget tudott tenni az emberölés és az emberölés kísérlete között, a törvényhozást összekeverték az igazságszolgáltatással, és a természetes és jogi személyek közti különbséget sem ismerték. Mindezt figyelembe véve, miközben elégedetten tapasztaljuk a magyar jogi kultúra megszilárdulását, nem szabad megfeledkeznünk a jogi ismeretek terjesztéséről és a jogtudat fejlesztéséről.

VII. Az EU-tagság hatása a magyar jogi kultúrára

Két rövid kérdésre kerestünk rövid választ. Először: készen állt-e a magyar jogi kultúra a csatlakozásra 2004-ben? Másodsor: hozzájárulhat-e Magyarország pozitív módon az EU jogi kultúrájához? Az EU-jog nem egyenlő az „európai jogi kultúrával”, hanem az európai jogi kultúrák eredménye.¹⁷ Az új „európai kultúra” most van kialakulóban, amit jelez például a technikai jogszabályok elburjánzása, ugyanakkor a jogrendszer növekvő egységesedése és vertikális pluralitása is. Abból a tényből kell kiindulnunk, hogy a nemzeti törekvések mellett, bizonyos harmonizációs tényezők is mindig jelen voltak az ezer évre visszatekintő magyar jogi fejlődésben. E harmonizációs folyamat mögött meghúzódó főbb erők a következők voltak: Magyarországnak a Nyugat-Európához hasonló gazdasági és társadalmi szerkezete, valamint az európai életszínvonalhoz való felzárkózás törekvése. Ebben a tekintetben tehát Magyarország EU-s csatlakozásának jogharmonizációs dimenziója nem az első kihívás a magyar történelem során.

A rendszerváltás óta több pozitív euro-konformitás felé mutató tendenciát is megfigyelhetünk a magyar jogi kultúrában. Ilyen például a rendszerváltás legalitásának ténye, valamint az Alkotmánybíróság következetes joggyakorlatának a magyar jogi kultúrára gyakorolt előnyös hatása. Másrészt, a jogszabályok harmonizációja jelentős szerepet játszik Magyarország regulatív jogi kultúrájának megszilárdításában. Elég csak arra a tényre utalnunk, hogy a Fehér Könyvben szereplő uniós jogszabályokat Magyarország 1990 és 2003 között harmonizálta. A bírák és közszolgák nyelvi és európai jogi továbbképzése megtörtént, de a végső megoldás az egyetemekről kikerülő új generáció tömeges alkalmazásától várható.

Azonban hangsúlyoznunk kell, hogy Magyarország Európába való integrálása nem zárja ki azt, hogy megőrizzük az ország jogi kultúrájának egyediségét. Az integráció célja kettős. Egyrészt biztosítani kell bizonyos közös hatások elérését; másrészt pedig, ennek érdekében be kell építenie a folyamatokba biztosítékokat annak érdekében, hogy hasonló eredők hasonló eredményekre vezessenek. „A jogban mindez azt jelenti, hogy a jogi kultúrának csakis olyan elemeit lehet – s adott esetben kell – egységesítenünk, amelyek *sine qua non* szereppel eszközszerű jelentőségűek a mindenképpen megvalósítandó alapcélok szemszögéből.”¹⁸

¹⁷ Vö. pl. Febrajo, Alberto – Sadurski, Wojciech (szerk.): Central and Eastern Europe after Transition. Ashgate Publishing, Cornwall, 2010.

¹⁸ Varga Csaba: Európai integráció és a nemzeti jogi kultúrák egyedisége, 446. o. In Jogtudományi Közlöny, 1992/10. szám, 442-447. o.

Ezért, amikor azon munkálkodunk, hogy a magyar jogi kultúrát eurokonformmá tegyük, figyelmet kell fordítanunk a már létező magyar kultúra ápolására is! Nem gondolom, hogy túlzás azt állítani, hogy a magyar jogi kultúra is hozzá tudna járulni az Európai Unió jogrendjének fejlődéséhez, ha a magyar jogpolitika kezdeményezhetné néhány magyar jogi megoldás átvételét és alkalmazását a közösségi joganyagban még kidolgozatlan jogi intézmények fejlesztésére. Ilyen megoldás lehetne például, a magyar etnikai kisebbségekről szóló törvény.

Irodalomjegyzék

Ernst, Mayer Max: Rechtsnormen und Kulturnormen. Schletter, Breslau, 1903.

Febbrajo, Alberto – Sadurski, Wojciech (szerk.): Central and Eastern Europe after Transition. Ashgate Publishing, Cornwall, 2010.

Fezer, Karl M.: Teilhabe und Vernetzung. München, 1986.

Fleck Zoltán: Változások és változatlanságok. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010.

Friedman, Lawrence M.: Law and Society. Prentice Hall, N. J., 1997.

Kiss Róbert Richard – Zsidai Ágnes: Társadalom és jog. GloboBook, Budapest, 2016.

Kormány Attila: Jogismeret és jogtudat a mai magyar társadalomban. In De Jure, 1999/1. szám, 1. o.

Kulcsár Kálmán: Jogszociológia. Kulturtrade Kiadó, Budapest, 1997.

Paczolay Péter: Constitutional Transition and Legal Continuity. In Connecticut Journal of International Law, 1993/8. szám, 559-574. o.

Podgóreczki, Adam: Dreistufen-Hypothese über die Wirksamkeit der Rechts. In Hirsch, Ernst E. – Rehbinder, Manfred (szerk.): Studien und Materialien zur Rechtssoziologie. Köln, Opladen, 1967, 40-43. o.

Pokol Béla: Jogszociológiai vizsgálódások. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2003.

Schäffer, Heinz: Társadalmi környezet és jogi kultúra. In Magyar Jog, 1996/2. szám, 102-107.

Tarello, Giovanni: Atteggiamenti dottrinali e mutamenti strutturali dell' organizzazione giuridica. In Materiali per una storia della cultura giuridica, 1980/1. 157-166. o.

Varga Csaba: Európai integráció és a nemzeti jogi kultúrák egyedisége. In Jogtudományi Közlöny, 1992/10. szám, 442-447.

Visegrády Antal: A jog- és állambölcselet alapjai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, 2001.

Zirk-Sadowski, Marek: Court as Judges' Interpretative Community. In JURA, 2011/1. szám, 142-150. o.